

ELLENFORRADALOM?

Lehet-e forradalomnak tekinteni a nácik 1933-as hatalomátvételét? Sokan tagadó választ adnak e kérdésre, arra hivatkozva, hogy a forradalmak haladó, progresszív, humanista irányban változtatták meg egy vagy több ország történelmét. Már a nagy francia forradalom egyik résztvevője, Condorcet márkí, a liberális filozófus is megfogalmazta ezt a gondolatot *A forradalmi szó értelméről* (*Sur le sens du mot révolutionnaire*) című, 1793-ban írott tanulmányában. Szerinte a „forradalmi” jelzőt csak olyan eseményekkel kapcsolhatjuk össze, „melyeknek a szabadság a céljuk”.

De vajon még akkor is így vélekedett Condorcet, amikor a forradalmi kormányzat idején félmillió francia került börtönbe? Egészen bizonyos, hogy a francia forradalom, a maga 200-300 000 halálos áldozatával, a mintegy negyedszázadon át tomboló európai háborúval s a forradalomból származó konzuli és császári diktatúrával a szabadságot szilárdította meg Franciaországban? Márpedig az 1789 és 1799 közti évtized franciaországi eseményeit mégiscsak forradalomnak nevezjük, akárcsak az 1917 őszi oroszországi fordulatát, amelyről aligha állíthatjuk, hogy a szabadságot erősítette.

A 20. század közepének liberális filozófusai már nem osztották Condorcet véleményét. Raymond Aron 1939-ben fogalmazta meg s 1944-ben publikálta kételyeit: „*Elvileg egy forradalmat felszabadításként értelmezzünk. Csakhogy a 20. század forradalmi, ha nem a leigázás forradalmainak, akkor legalább a hatalom forradalmainak tűnnek. Sokkal erősebb és szigorúbb hatalmat alapítanak meg a forradalom előttiéknél. Megnövelik a technikai szervezetet, a bürokráciát. Ebben az értelemben ellentétesek a hagyományos elképzeléssel, amelyet egy forradalomról alkotunk.*” Természetesen akadnak kivételek e szabály alól. Az 1956-os magyar forradalom győzelme esetén minden bizonnyal felszabadította volna hazánkat a sztálinista párt(vezér) diktatúrája alól. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a 20. század legtöbb forradalma valóban elnyomó rendszereket hozott létre.

Mások nem a cél, hanem az eredet oldaláról közelítik meg a kérdést, s arra hivatkoznak, hogy a kommunizmus – bármilyen szörnyűségeket is követtek el a nevében – mégiscsak az európai humanizmus, tudományos forradalom és felvilágosodás ha-

gyományaira épült, a nácizmus viszont tudománytalan és antihumánus eszmékre, melyekben semmilyen forradalmi elem sem található. Csakhogy a náci ideológia gyökereit olyan 19. századi kutatási eredményekben találhatjuk meg, mint a darwinizmus és az eugenetika, amelyek a maguk korában távolról sem tűntek tudománytalanoknak. Richard J. Evans arra hívta fel a figyelmünket *A Harmadik Birodalom születése* című könyvében, hogy „*a faji higiénia elmélete alapvetően abból az igényből született, hogy a társadalmat minden más megfontolást félretéve, tudományos elméletek alapján lehessen irányítani. Nem tűnt valószínűnek, hogy a német nacionalizmus ezen új változatát valaha is magukévá tennék a reakciók.*”

Timothy Snyder is arra hívta fel a figyelmet, hogy „*az eszme, mely szerint egy nemzet nem az országban élő nép, hanem inkább azok, akik egy nyelven beszélnek, egy hagyománnyal azonosulnak vagy egy bizonyos templomban imádkoznak, közvetlenül a romantikusoktól származik, s már készen megtalálhatjuk a 19. századi nacionalizmusban. [...] Ma olvasva naivnak és ártalmatlannak tűnhet, de felvázolható a kontinuitás egyrészt Fichte és Hegel, másrészt a száz évvel későbbi fasiszták között.*” (Judt, Tony–Snyder, Timothy: *Thinking the Twentieth Century*. London, 2012, William Heinemann. 170–171. o.) Márpedig a romantikusok vagy Fichte és Hegel eszméit aligha tekinthetjük embertelennek. A 20. század bebizonyította, hogy tudományos és humánus eszmékre hivatkozva is lehet rettenetes zsarnokságokat működtetni.

A marxista-leninista ideológia hívei kifejezetten ellenforradalmi mozgalomnak tekintik a fasisztust és a nácizmust. Dimitrov híressé vált meghatározása szerint, amelyet a Komintern XIII., 1933-ban rendezett plenumán fogalmazott meg, „*a fasisztust a fináncok legreakciósbab, legsovínisztább, legagresszívabb csoportjainak nyílt, terrorista diktatúrája*”. Ha pedig célja egy reakciós osztály hatalmának megőrzése, „*amikor a forradalmi munkásosztály megnövekedett politikai befolyása és szervezeti ereje uralmukat veszélyezteti*”, akkor nyilvánvaló, hogy ellenforradalmi mozgalomról van szó.

Ez a meghatározás azonban abból a marxista-leninista ideológiából származott, amely a világtörténelem újabb fordulatai következtében egyre tarthatatlanabbá vált. A nácizmust pedig aligha magyarázhatjuk

meg a „fináncok” érdekeivel, hiszen – ahogy François Furet frappánsan megalapította – a zsidó népirtás nem szerepelt a német nagytőke programjában. Igaz, hogy Hitler 1931-ben közeledni kezdett a konzervatív jobboldalhoz, s csatlakozott a nacionalisták harzburgi frontjához, de az ipar irányítói ettől még nem támogatták a náci pártot, melynek lapjai tovább támadták a trösztöket, s a munkások bajnokainak tüntették fel a náci vezetőket.

Az NSDAP tagjainak befizetéseiből, gyűléseinek belépőjegyeiből, kiadványainak bevételeiből és a kisvállalkozók adományaiból működött. „*A fasisztust nem a polgári uralom terrorista változata volt, hanem egy ígéret, a nép reménye. [...] A fasisztust kommunista értelmezése, amely az utolsó fél évszázadot uralta, elfedte a jelenség igaz természetét és függetlenségét is, amely mind a polgári világgal való viszonyait, mind a bolsevizmussal kialakított konfliktusos cinkoságát jellemezte.*” (Furet, François: *Egy illúzió múltja*. Bp., 2000, Európa. 312. o.) Mint oly sokan, itt Furet is „fasisztust” névvel illeti az egymástól sokban különböző olasz fasisztust és német nácizmust.

Egyesek arra hivatkozva tagadnák meg Hitlertől a forradalmár nevet, hogy nem népfelkeléssel ragadta magához a kormányt, hanem a hagyományos uralkodó rétegek képviselői nevezték ki őt kancellárnak. Pártja azonban mind a hatalomátvétel előtt, mind a győzelem után jelentős népi támogatásban részesült, ami pedig az erőszakos akciókat illeti, ezekben sem 1933 januárja előtt, sem utána nem volt hiány.

FORRADALOM?

Az amerikai *Time* magazin 1938-ban Hitlert nyilvánította „az év emberének”, a választás indoklása során pedig kifejezetten forradalmárnak nevezte a német kancellárt: „*A Fasistern* (az amerikai újságírók a Komintern mintájára ezt a nevet adták a fasisztának nevezett kormányok szövetségének – H. P.) *Hitlerrel a vezetőülésen, Mussolinivel, Francóval és a japán katonai klikkel a háta mögött, 1938-ban nemzetközi, forradalmi mozgalomnak bizonyult. Akár a nemzetközi kommunizmus és a nemzetközi zsidóság machinációi ellen mennydörög, vagy arról fantáziál, hogy ő csak egy pángermán, aki minden németet egy nemzetben kíván egyesíteni, Hitler Führer maga vált a világ első számú nemzetközi forradalmárává – olyannyira, hogy ha a fasisztust és a kommunizmust közt, oly sokszor megjósolt harcra*

mégiscsak sor kerül, ez kizárólag azért fog bekövetkezni, mert a két forradalmi diktátor, Hitler és Sztálin túlságosan nagyok ahhoz, hogy ugyanabban a világban hagyják élni egymást.”

Nemcsak az újságírók, hanem a filozófusok is felfigyeltek a náciizmus forradalmi vonásaira. Raymond Aron így fogalmazott 1939-ben: „A politikai rend szempontjából ez egy új jelenség Németországban, s én fontosnak találom, hogy a népi környezetből toborzott vezetők fölébe tudtak kerekedni a régi uralkodó osztályok képviselőinek. A legitim hatalom érzetének és az öreg arisztokrácia tiszteletének felszámolását s az ember-i kapcsolatok átalakulását, melyek Németország bizonyos részein még feudális természetűek lehettek, azonosíthatjuk egy súlyos következményekkel járó forradalommal. Azt hiszem, hogy amire fél évszázad szociáldemokráciája nem volt képes – felszámolni a hagyományos tekintély tiszteletét –, azt a nemzetiszocialista rendszer hat év alatt végrehajtotta.” Köztudott, hogy mind Mussolini, mind Hitler mozgalmához radikális társadalmi reformokat követelő csoportok is csatlakoztak, amelyektől mindkét vezetőnek erőszakkal kellett megszabadulnia.

François Furet szerint sincs „okunk rá, hogy kizárjuk a fasizmust a forradalmi gondolat kiváltságaiból vagy átkaiból, azzal az ürüggyel, hogy a fasiszta a nemzet vagy a faj zászlaja alatt harcol. Éppen ellenkezőleg, a fasiszta doktrínák eredetisége abban áll, hogy ezek a maguk antiuniverzalista terveinek szolgálatában sajátítják ki a forradalmi szellemet [...] A fasizmus [...] betelepszik a forradalom táborába: neki sincs istene, sőt [...] az isteni tekintély helyébe maga is a történelmi fejlődés erejét állítja; maga is megveti a törvényeket a tömegek politikai akaratában; maga is egyfolytában a jelen ellen harcol a megváltó jövő zászlaja alatt. [...] Nem egy forradalom által kiváltott reakció, hanem – mint hiszi és állítja – maga a forradalom [...] Önálló jövőmágiával rendelkezik.” (Egy illúzió múltja, 308. o.)

A modern állampolgárok társadalmának sokszínűségét, az eszmék, vélemények, ízlések, érdekek pluralitását a liberálisok és a demokraták elfogadták, a reakcióskok és a szélsőséges szocialisták viszont elutasították. A 19. század végén a néptömegek integrálódtak a politika világába, aminek a nacionalizmus felerősödése, a „demokratikus” antiszemizmus megjelenése és a tömegpártok növekedése lett az eredménye. „Ahogy a baloldal polgárelenes szenvedélye, a jobboldal polgárelenes szenvedélye is demokratizálódott [...] Az ellenforradalmi gondolat kiszabadult az arisztokratákkal és a szép hölgyekkel kötött házasságából. Magá-

ének ismeri el saját következményeit. Maga is forradalmat hordoz.” (Uo. 40. o.)

VÖRÖS ÉS BARNA

Az első világháború rettenetes szenvedéseiért és veszteségeiért mind a kommunista, mind a fasiszta és náci mozgalom a nemzetközi polgárságot tette felelőssé – az előbbi az egyetemes eszmék, a világforradalom, az utóbbiak a nemzeti eszmék, illetve egyetlen nép nevében. „A fasizmus [...] az egyedinek az egyetemessel szembeni reakciójaként születik meg; a nép reakciójaként az osztállyal szemben, a nemzeti reakciójaként a nemzetközivel szemben. Gyökereit tekintve elválaszthatatlan a kommunizmustól, amelynek céljaival harcba száll, miközben átveszi módszereit.” (Uo., 44. o.)

Mindkét mozgalom fő ellensége a demokratikus társadalom, melyet egyenlő és autonóm egének alkotnak, akik szabadon választják meg életmódjukat, hitüket és tevékenységüket. A kommunisták a liberális filozófia ígéreteire hivatkoznak, arra, hogy az ilyen rendszerekben nem valósul meg a szabadság és az egyenlőség, ezért a kommunista képes önmagát a történelmi haladás, a demokratikus fejlődés örökösének feltüntetni. A fasiszta és náci nem továbbfejleszteti, hanem megállítani akarja a demokratikus fejlődés menetét a nemzetre vagy fajra hivatkozva. A kommunista az emberiség egészének, a fasiszta és náci csak egy nemzetnek vagy fajnak az egységét kívánja megteremteni.

Az egyik egy osztály, a másik egy nemzet vagy faj támogatására számít. Az egyik

ellensége a polgár mint tulajdonos, a másik ellensége a polgár mint zsidó. „Hitler újítása [...], hogy a zsidón keresztül egyszerre nyílik mód a polgár és a bolsevik utálatára. [...] Mindkét ideológia hódításának titka a rájuk jellemző leegyszerűsítő és felnagyító hatásokban rejlik. Tulajdonképpen mindkettő a karikatúráig fokozza az együtt létezésről kialakított, nagy, kollektív képzeteket: az egyik betegesen egyetemes, a másik betegesen nemzeti. És mégis, mindkettő uralni fogja a század történetét [...] A hatalom próbatétele nem lecsiszolja az éleket, hanem megsokszorozza a gonosztetteket és bűnöket. [...]

Ebből nem következik, hogy e rendszerek azonosak vagy akár csak minden szempontból összehasonlíthatók volnának. [...] Hitler Németországa és Sztálin Oroszországa eltérő világ. [...] De ez nem változtat azon, hogy a két rendszer – és csak ezek – közösek abban, hogy a civil rend megsemmisítésén dolgoztak, s az individuumokat abszolúte alárendelték az ideológiának és az állampárt terrorjának. Mindkét esetben a népi egység mitológiája, amely a tévedhetetlen Vezér által irányított állampártban és csak általa testesül meg, sokmilliónyi áldozatot szedett, és olyan tökéletes összeomláshoz vezetett, hogy az mindkét nemzet történelmét derekba törte.” (Uo., 45., 54., 317–318. o.)

Hitler maga is forradalom néven emlegette hatalomátvételt, bár az ő szemében a forradalom nem jelentett mást a hatalom átvételénél s a totalitárius állam megalapításánál. A náci „minden agresszív egalitárius retorikájuk ellenére végül is viszonylag közömbösnek bizonyultak a társadalmi egyenlőtlenségek iránt. Ami mindenekelőtt számított nekik, az a faj volt, a kultúra és az ideológia.” (Evans, R.: A Harmadik Birodalom születése, 454. o.)

Ugyanakkor Hitler egyik legmodernebb és legalaposabb életrajzának szerzője, Ian Kershaw sem tagadta meg a kancellártól a forradalmár tulajdonságait, amikor kétkötetes Hitler-életrajzának elkészítése előtt írt, rövidebb művét (Hitler. London, 1991, Longman) így fejezte be: „Megfosztva a konstruktív, teremtő energiától, kizárólag az egyre vadabb pusztítási vágyat hangoztatva, Hitler uralma csakis úgy zárulhatott le, ahogy végül is lezárult: egy golyóval a fejében a német népre hagyta, hogy fizesse meg annak az árát, hogy olyan személyt fogadott el vezetőjének, aki nem korlátozott politikai megoldásokat kínált számára, hanem a politikai megváltásnak bármennyire is kísértő, de illuzórikus és üres, millenarista vízióját.”

Ilyen víziókat pedig a forradalmárok szoktak felkínálni. ♦